

ROZDZIAŁ 4.

ORGANIZACJA ROZWOJU WSI, MECHANIZMY WSPIERAJĄCE ROLNICTWO I JEGO PROMOCJĘ. PROGRAMY UNIJNE

dr Dorota Kozłowska¹

KOMPETENCJE Z OBSZARU TURYSTYKI I REKREACJI NAUCZYCIELI WYCHOWANIA FIZYCZNEGO. BADANIA PILOTAŻOWE

Streszczenie

Współcześni nauczyciele wychowania fizycznego oprócz prowadzenia lekcji, przygotowania do zawodów i zajęć sportowych pozalekcyjnych w swoich obowiązkach mają także realizację obowiązkowych fakultetów, m.in. rekreacyjnego i turystycznego. Nauczyciele wychowania fizycznego odpowiedzialni są w szkole za zrodzenie się pasji wśród swoich podopiecznych, w tym pasji rekreacyjnej i turystycznej które powinny towarzyszyć w całym życiu człowieka. Celem niniejszego opracowania było oszacowanie ważności kompetencji turystycznych i rekreacyjnych w praktyce nauczycieli wf. Do realizacji celu zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, analizę i krytykę dokumentów źródłowych i technikę ankietowania. Badania przeprowadzone wśród studentów Wydziału Wychowania Fizycznego Państwowego Uniwersytetu Grodzieńskiego wykazały, które kompetencje pedagoga – nauczyciela wf są najbardziej istotne w praktyce zawodowej.

Słowa kluczowe: kompetencje, turystyka, rekreacja, nauczyciel wychowania fizycznego

PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' COMPETENCE IN THE FIELD OF TOURISM AND LEISURE

Summary

Apart from running lessons, preparing to sport competitions and running extra sport classes, contemporary teachers of physical education are also obliged to realize obligatory extra classes, among others in leisure and tourism. Physical education teachers are responsible in a school for giving rise to passion in their pupils, including passion to leisure and tourism, which should accompany people through all their lives. The purpose of the study was to estimate the significance of tourism and leisure competence in physical education teachers' practice. A diagnostic survey method, analysis and examination of source materials and questionnaire technique have been applied to realize the objective. The research carried out among students of the Faculty of Physical Education at State University in Grodno revealed which competence of an educator – PE teacher, are the most important in professional practice.

Key words: competence, tourism, leisure, a physical education teacher

Wprowadzenie w problematykę modeli kompetencyjnych nauczyciela wychowania fizycznego

Zawód nauczyciela wychowania fizycznego wymaga szerokiego zakresu wiedzy i umiejętności odnoszących się do różnorodnych dziedzin. Złożoność zawodu potwierdzają liczne opracowania naukowców i praktyków. Współczesny nauczyciel wychowania fizycznego to nie tylko wychowawca fizyczny, ale też propagator zdrowego stylu życia promujący rekreację i różnorodne formy turystyczne.

¹ Wyższa Szkoła wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku

Oprócz podstawowych obowiązków wynikających z pracy z uczniem w szkole, nauczyciel odpowiedzialny jest za kształtowanie i wyrabianie nawyków zachowania zdrowia przez całe życie i kształtowania nawyków rekreacji i turystyki w całym życiu wychowanków.

Kompetencje z obszaru rekreacji i turystyki dotyczą przejawiania i nauczania wszelkich form rekreacyjno – turystycznych, z których wychowanek będzie mógł korzystać przez całe życie. Obejmują realizację fakultetów: turystycznego i rekreacyjnego – jako szkolnych zajęć obowiązkowych do wyboru przez uczniów.

Brak dobrze przygotowanych nauczycieli do realizacji powyższych fakultetów skutkuje niepełną ofertą szkoły w zakresie możliwości przeprowadzania tych fakultetów. Szkoły z uwagi na niechęć nauczycieli i ich nieodpowiednie przygotowanie realizują fakultety sportowe, co potwierdzają badania NIK (Informacja o wynikach kontroli 2010) i inne opracowania oraz ekspertyzy.

Problemem jest wskazanie najważniejszych kompetencji z obszaru rekreacji i turystyki w zawodzie nauczyciela wychowania fizycznego. Badania w tym zakresie częściej koncentrują się na stwierdzeniach ogólnikowych niż konkretnych wynikach opartych o obszerne próby badawcze.

Od lat trwają dyskusje nad znaczeniem różnych cech osobowości w pracy nauczyciela wychowania fizycznego, nad rolą jego indywidualnego poziomu sprawności i wcześniejszych doświadczeń sportowych. H. Grabowski w 1997 pisał, że istnieje pewna wewnętrzna sprzeczność między osobowością zorientowaną na perfekcyjne doskonalenie samego siebie (dominująca wśród sportowców), a osobowością nastawioną na doskonalenie innych (pożądana wśród nauczycieli). O kompetencjach kierowniczych nauczyciela pisał W. Ryszkowski w 1995 r., opierając je na teoretycznym modelu źródeł władzy kierowniczej (W. Ryszkowski 1995). J. Bielski opisując kompetencje nauczyciela wykorzystał model Komitetu Nauk Pedagogicznych z 1997 r. oparty o kompetencje prakseologiczne, komunikacyjne, współdziałania, kreatywne, moralne i informatyczne (J. Bielski 2001). Trudno jednak znaleźć jednoznaczną odpowiedź, na jakich teoriach i modelach się opierano tworząc te podziały. Profesorowie B. Hodan i Z. Żukowska zaproponowali w 1996 roku jeden z pierwszych podziałów kompetencji nauczyciela wf. Profesor T. Maszczak w 2000 roku zaproponował następujący podział kompetencji nauczyciela wf: aksjologiczno – teleologiczne; socjologiczne i prakseologiczne. M. Taraszkiewicz w 2001 roku omawiając kompetencje nauczyciela wyróżnił trzy grupy: kompetencje merytoryczne; dydaktyczno – metodyczne; wychowawcze. J. Bielski w roku 2001 także zaproponował model kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego w oparciu o 7 grup kompetencji i 57 kompetencji szczegółowych. Jest to jednocześnie najobszerniejszy jak do tej pory opis kompetencji spotykany w literaturze polskiej. M. Kajdasz Auouil powołując się na długoletnie obserwacje procesu kształcenia nauczycieli wyodrębnia kompetencje bazowe, rdzeniowe i pożądane. Najważniejsze z punktu widzenia celowego procesu kształcenia u nauczyciela są oczywiście kompetencje konieczne, do których autor zaliczył: kompetencje interpretacyjne i badawcze; kompetencje autokreacyjne i refleksyjne; kompetencje realizacyjne (komunikacyjne, organizacyjne w szerokim tego słowa znaczeniu) (M. Kajdasz Auouil 2003). Nieco inaczej przedstawili kompetencje nauczycielskie w zakresie wf R. Ciesliński i M. Bochenek w 2006 roku, stosując podział kompetencji nauczyciela wf na aksjologiczne, komunikacyjne i współdziałania. Jeszcze inny podział kompetencji nauczyciela wf przedstawił W. Ryszkowski, wskazując na kompetencje nauczyciela wf w zakresie: budowania – fundamentów; stosowania ciała; regenerowania ciała. Nauczyciela dostrzega się jako doradcę i przyjaciela młodzieży, który uczy teoretycznie i praktycznie, jak żyć zgodnie z normami higieny, jak dzielić czas między pracę i wypoczynek, jak kształtować ciało, doskonalić zdrowie, pielęgnować urodę.

Reforma programowa wprowadzona w 2009 roku spowodowała zmiany w zakresie edukacji zdrowotnej, wskazując, że nauczyciele wychowania fizycznego będą pełnić wiodącą rolę w kształtowaniu postaw prozdrowotnych (E. Huk – Wieliczuk, J.T. Marcinkowski 2009). Skutkiem planowanych zmian modyfikowano kompetencje pożądane nauczyciela wf. B. Woynarowska w 2008 r. zaproponowała model nauczyciela wychowania fizycznego złożony z opisu wiedzy, umiejętności i postaw.

Przeprowadzone badania w zakresie posiadanych kompetencji do prowadzenia edukacji zdrowotnej wśród nauczycieli wf wskazały, iż nauczyciele negatywnie podchodzą do prowadzenia tego przedmiotu. Wskazuje się na zmiany w programach studiów jak i umieszczanie przykładowych prezentacji i scenariuszy zajęć na stronach MEN (H. Wiśniewska – Śliwińska i inni 2010, s. 206-212). Jeszcze inaczej przedstawia się sytuacja w przypadku realizacji fakultetu turystycznego. Jak wskazują badania ten fakultet jest sporadycznie realizowany w szkołach (K.L. Sobolewski, D. Kozłowska 2011). Być może trudność jego realizacji wynika z braku wiedzy i umiejętności nauczycieli, a być może z braków programowych odpowiednich do potrzeb edukacyjnych dzieci i młodzieży.

Teoretyczne rozważania o modelowych kompetencjach nauczyciela wychowania fizycznego sformułowane są metodą kolejnych przybliżeń, co nie pozwala na określenie wiarygodnego wizerunku nauczyciela.

Materiał i metoda

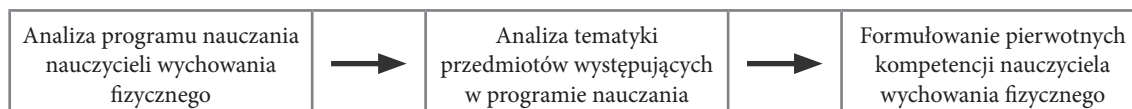
Zgodnie z problematyką pracy nauczyciela wf, **celem badań** było oszacowanie ważności poszczególnych kompetencji zaszeregowanych do rekreacyjno – turystycznych w profesji nauczyciela wychowania fizycznego w opinii studentów – przyszłych nauczycieli wf.

Założono, iż na poziomie bardzo dobrym będą przeważały kompetencje funkcji planowania i organizowania w stosunku do kompetencji funkcji kierowania, wnioskowania.

W stosunku do celu i hipotezy ogólnej zastosowano następujące pytania badawcze:

1. Kompetencje których funkcji organizacyjnych są najważniejsze w pracy nauczyciela wf?
2. Które kompetencje rekreacyjno – turystyczne na poziomie bardzo ważnym są priorytetowe w praktyce nauczyciela wf?

Do realizacji celu badań zastosowano **metodę sondażu diagnostycznego oraz model funkcji organizacyjnych** wynikający z teorii organizacji i zarządzania. Technika zastosowaną w niniejszym opracowaniu była analiza dokumentów źródłowych zastosowana do wyłonienia kompetencji należących do rekreacyjno – turystycznych nauczyciela wychowania fizycznego (rys. 1).

Rysunek 1. Schemat konstruowania zbioru kompetencji pierwotnych nauczyciela wychowania fizycznego

Źródło: opracowanie własne skonstruowane na podstawie schematu – zbioru kompetencji pierwotnych nauczyciela wf [w:] E. Ryszkowska, W. Ryszkowski (2005) Łańcuch wartości i etapy zadowolenia uczestnika z wyjazdu turystycznego, W: Wajda K. (red.) *Czynniki determinujące jakość a doskonalenie systemu informacyjnego w branży turystycznej*, Kraków, Wyd. UJ, s. 144

Wyniki badań własnych

Ogólna koncepcja modelu kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego¹

Propozycja modelu kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego oparta jest o teorię modeli w organizacji i zarządzaniu i odnosi się do modelu funkcji organizacyjnych: planowania, organizowania, realizowania – kierowania i kontrolowania – wnioskowania.

W modelu wyszczególniono 15 grup kompetencyjnych nauczyciela wychowania fizycznego i 1322 kompetencji szczegółowych pierwotnych (bez ujęcia ilości kompetencji specjalizacyjnych) wynikających z procesu dydaktyczno – naukowego w cyklu pięcioletniego kształcenia specjalistów kultury fizycznej. Wszystkie grupy kompetencji ujęte są w model funkcji organizacyjnych.

Grupy kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego:

1. Metodyczne: 246.
2. Związane z ćwiczeniami wychowania fizycznego: 167.
3. Prawno – ekonomiczne: 154.
4. Medyczo – biologiczne: 134.
5. Analityczno – badawcze: 112.
6. Pedagogiczno – psychologiczne: 103.
7. Kształcenia zdrowotnego: 86.
8. Teoretycznych problemów sportu i kultury fizycznej: 78.
9. Komunikatywne: 65.
10. Związane z niepełnosprawnością: 56.
11. Rekreacyjno – turystyczne: 50.
12. Promocji i marketingu: 27.
13. Odnowy biologicznej i rehabilitacji: 25.
14. Etyczne: 19.
15. Kompetencje specjalizacyjno – instruktorskie: ilość kompetencji zależna od specjalizacji waha się od: 15 do 23 w każdej specjalizacji instruktorskiej.

W ogólnej strukturze kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego założono, iż kompetencje zostaną uszeregowane w bloki wynikające z funkcji organizacyjnych, grupy kompetencji i kompetencje szczegółowe uszeregowane w odpowiednich grupach kompetencyjnych.

Propozycją na przyszłość jest także podział kompetencji na wiedzę, umiejętności i kompetencje społeczne (rys. 2).

¹ Ogólną koncepcję modelu zaprezentowano podczas Międzynarodowej Konferencji Praktyczno – Naukowej w Kownie 17 kwietnia 2014 r. Opublikowano także artykuł naukowy w języku rosyjskim prezentujący taką propozycję modelu kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego.

Rys. 2. Ogólna struktura kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego
Źródło: opracowanie własne

Charakterystyka badanych

Badania przeprowadzono w oparciu o autorski kwestionariusz ankiety, w którym uszeregowano kompetencje wg funkcji organizacyjnych: planowanie, organizowanie, kierowanie i kontrolowanie – wnioskowanie. Ankieta zawierała 50 kompetencji ocenianych pod względem ich ważności przez studentów wychowania fizycznego.

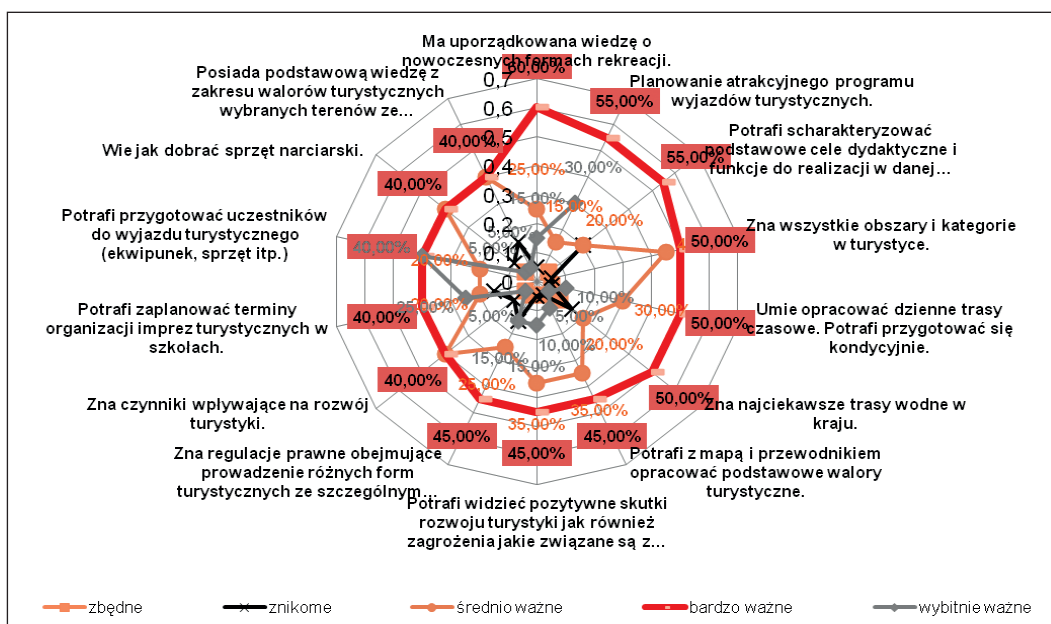
Do oceny wartości kompetencji rekreacyjno – turystycznych nauczycieli wf przystąpiło 20 studentów wychowania fizycznego Państwowego Uniwersytetu Grodzieńskiego im. Janki Kupały w Grodnie.

Badania przeprowadzono w trakcie stażu naukowego 26 maja 2014 r.

Do badań przystąpiło 75% mężczyzn i 25% kobiet w wieku od 18 do 20 roku życia, będących studentami II roku studiów. Wśród badanych 3 osoby posiadały doświadczenie w praktyce trenerskiej (fitness, sztuki walki).

Kompetencje funkcji planowania

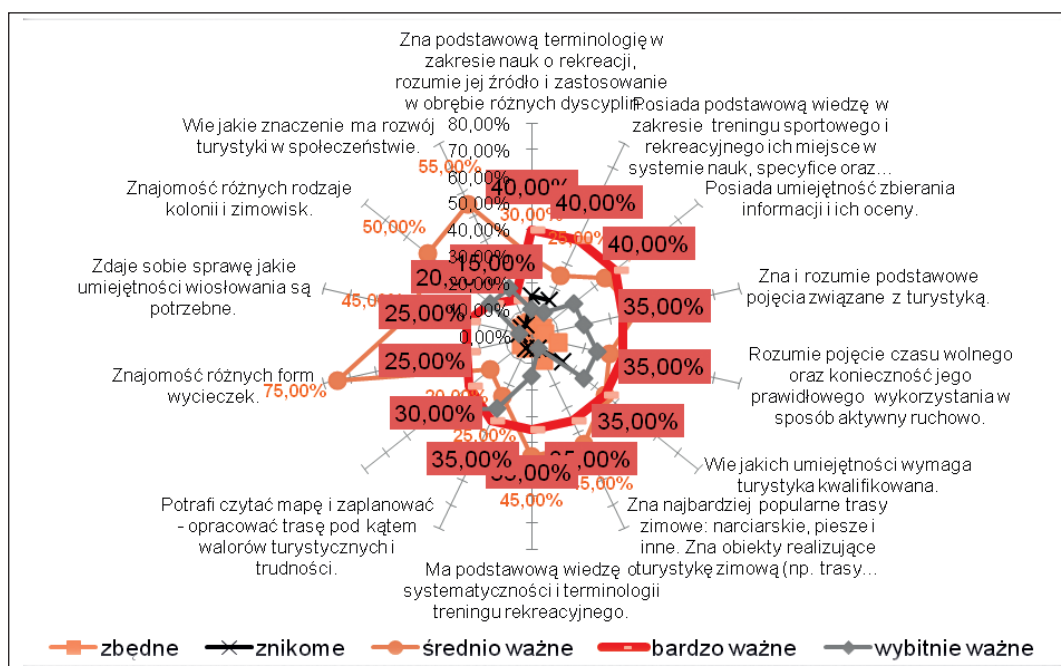
W grupie kompetencji planowania wyszczególniono 28, a tym samym najwięcej kompetencji szczegółowych. Badani w 60% oszacowali, iż bardzo ważną była kompetencja: **Uporządkowana wiedza o nowoczesnych formach rekreacji**. Nieco mniej respondentów stanowiących 55% oszacowało, iż bardzo ważne były kolejne dwie kompetencje: **Planowanie atrakcyjnego programu wyjazdów turystycznych** (także 30% badanych oceniło

Ryc. 3. Planowanie. Kompetencje rekreacyjno – turystyczne w opiniach badanych
Źródło: opracowanie własne

jej ważność na poziomie wybitnie ważnym) oraz **Umiejętność scharakteryzowania podstawowych celów dydaktycznych i funkcji do realizacji**. Kompetencja **Znajomości wszystkich obszarów i kategorii turystycznych** została oceniona jako bardzo ważna (50%) oraz jako średnio ważna także w prawie 50% badanych. Kolejne dwie kompetencje w opinii połowy badanych były ocenione na poziomie bardzo ważnym i należą do nich: **Umiejętność opracowania dziennej trasy czasowej i przygotowania kondycyjnego** oraz **Znajomość najciekawszych tras wodnych w kraju**. Pozostałe kompetencje na poziomie bardzo ważnym oceniali poniżej 50% respondentów. Respondenci w 40% ocenili jako wybitnie ważną kompetencję **Potrafi przygotować uczestników do wyjazdu turystycznego (ekwipunek, sprzęt itp.)** (ryc. 3).

W ocenie 75% poddanych badaniu **Znajomość różnych form wycieczek** była średnio ważną kompetencją. **Wiedza o znaczeniu rozwoju turystyki w społeczeństwie** była oceniona na poziomie średnio ważnym w opinii 55% badanych. Także połowa respondentów oszacowała, iż średnio ważną była kompetencja **Znajomości różnych rodzajów kolonii i zimowisk** (ryc. 4).

Ryc. 4. Planowanie. Kompetencje rekreacyjno – turystyczne w opiniach badanych

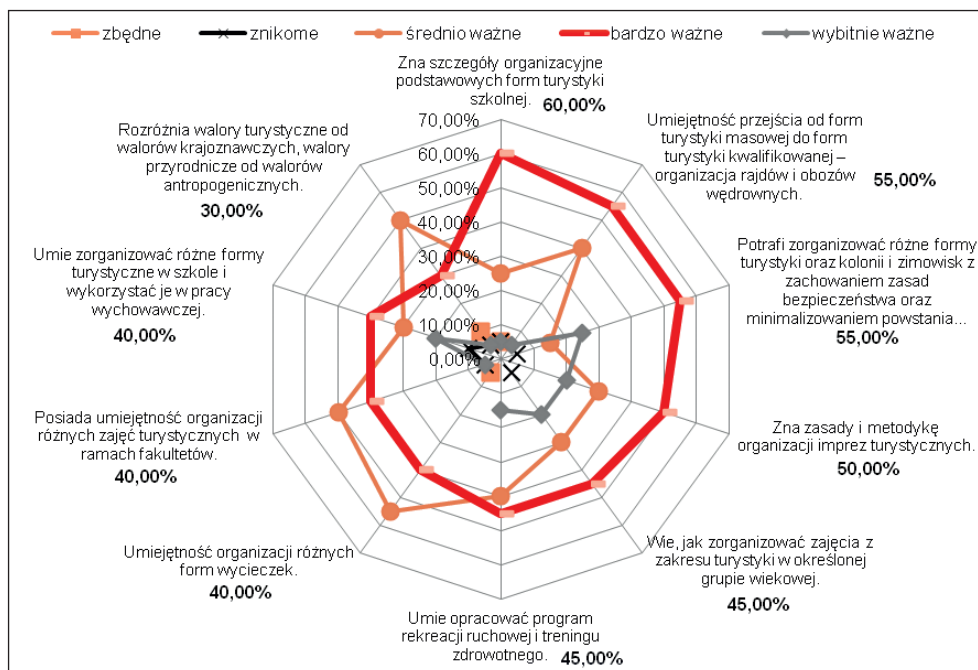
Źródło: opracowanie własne

Kompetencje funkcji organizowania

W grupie przyporządkowanej do funkcji organizowania wyszczególniono dziesięć kompetencji szczegółowych. Najwięcej badanych studentów stanowiących 60% ogółu uznało, iż bardzo ważną kompetencją w pracy nauczyciela wychowania fizycznego była **Znajomość szczegółów organizacyjnych podstawowych form turystyki szkolnej**. Nieco mniej respondentów (po 55%) oszacowało, iż kompetencje: **Umiejętność przejścia od form turystyki masowej do form turystyki kwalifikowanej – organizacja rajdów i obozów** oraz kompetencja **Umiejętności organizacji różnych form turystyki oraz kolonii i zimowisk z zachowaniem zasad bezpieczeństwa oraz minimalizowania powstawania ewentualnych zagrożeń** były bardzo ważne w praktyce zawodowej. Ostatnia z nich, dotycząca bezpieczeństwa w ocenie 25% poddanych badaniu była wybitnie ważna w pracy nauczyciela. Połowa badanych wskazała jeszcze jedną kompetencję, którą powinien charakteryzować się nauczyciel wychowania fizycznego na poziomie bardzo dobrym: **Znajomość zasad i metod organizacji imprez turystycznych**. Respondenci w 45% ocenili, iż bardzo ważną jest **Wiedza o organizacji zajęć z zakresu turystyki w określonej grupie wiekowej**. Taką samą ilość badanych oceniła, iż **Umiejętność opracowania programu rekreacji ruchowej i treningu zdrowotnego** była bardzo ważna (45%) i średnio ważna (40%).

Umiejętność organizacji różnych form wycieczek w opinii 55% badanych oszacowano jako średnio ważną kompetencję nauczyciela. Połowa respondentów (po 50%) uznała, że średnio ważne były kompetencje: **Posiadanie umiejętności organizacji różnych zajęć turystycznych w ramach fakultetów**, oraz **Rozróżnianie walorów turystycznych od walorów krajoznawczych, walorów przyrodniczych od walorów antropogenicznych**. Ostatnia kompetencja została oceniona przez 10% badanych jako zbudna w pracy zawodowej.

W opinii 10% badanych znikomo istotną kompetencją okazała się **Umiejętność organizacji różnych form turystyki w szkole i wykorzystywanie tej umiejętności w pracy wychowawczej** (ryc. 5).

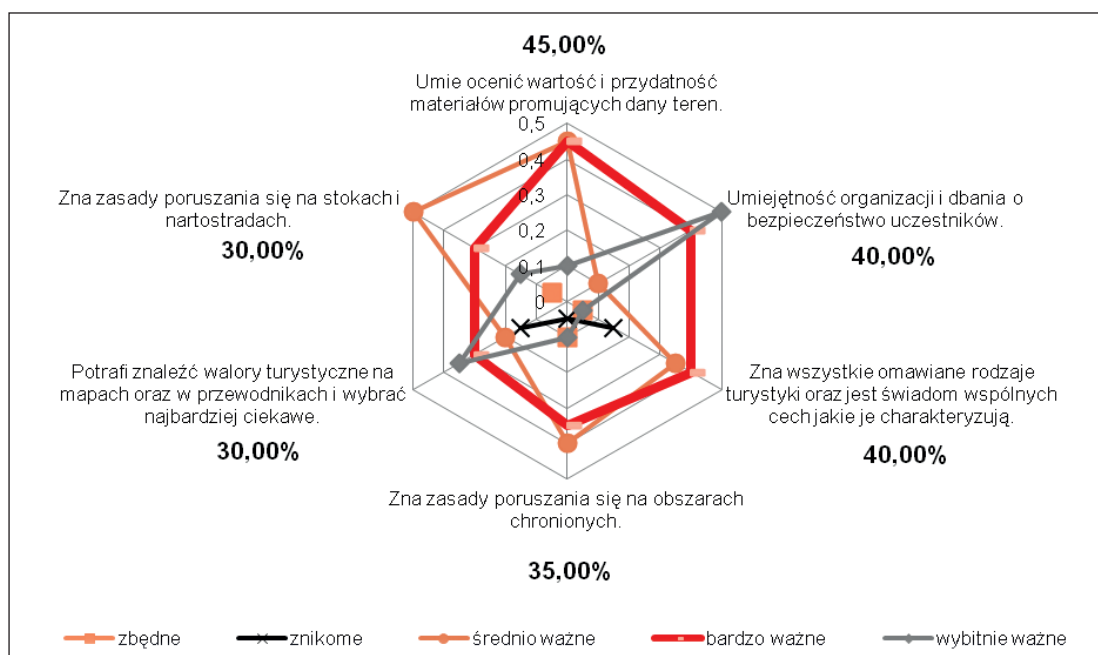
Ryc. 5. Organizowanie. Kompetencje rekreacyjno – turystyczne w opiniach badanych

Źródło: opracowanie własne

Kompetencje funkcji kierowania, przewodzenia, motywowania

Wśród kompetencji należących do funkcji kierowania wyszczególniono sześć szczegółowych. Badania wykazały, iż bardzo ważną w opinii 45% była **Umiejętność oceny wartości i przydatności materiałów promujących dany teren**. Także 45% respondentów oceniło tą kompetencję jako średnio ważną w praktyce pedagogicznej. Badani ocenili, iż bardzo ważną (40%) i wybitnie ważną (50%) była kompetencja **Umiejętności organizacji i dbania o bezpieczeństwo uczestników**. Ocenę średnio ważnej tej kompetencji przyznała połowa badanych (50%). W ocenie badanych bardzo ważną (40%) i średnio ważną (35%) okazała się **Znajomość wszystkich omawianych rodzajów turystyki oraz świadomość wspólnych cech jakie je charakteryzują**.

W ocenie połowy badanych (50%) **Znajomość zasad poruszania się na stokach i nartostradach** była średnio ważna. Mniej respondentów (40%) wskazało, iż **Znajomość poruszania się na obszarach chronionych** także była średnio ważna.

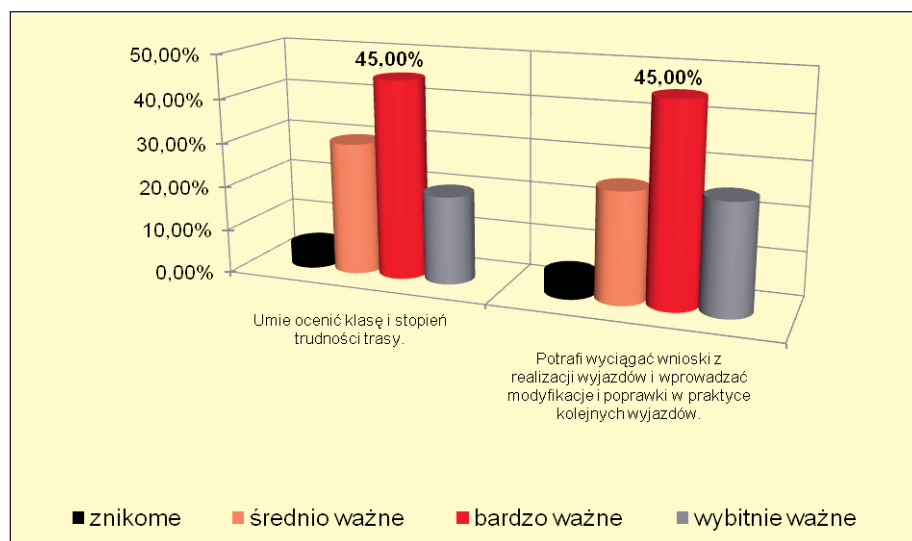
Ryc. 6. Kierowanie, przewodzenie, motywowanie. Kompetencje rekreacyjno – turystyczne w opiniach badanych

Źródło: opracowanie własne

Średnio ważną (35%) i wybitnie ważną (20%) okazała się **Potrafienie znalezienia walorów turystycznych na mapach oraz przewodnikach i wybór najbardziej ciekawych z nich** (ryc. 6).

Kompetencje funkcji kontrolowania, oceniania, wnioskowania

W tej grupie wyszczególniono dwie kompetencje szczegółowe. Badania wykazały, iż te dwie z nich są bardzo ważne w opinii 45% respondentów. **Umiejętność oceny klasy i stopnia trudności trasy** została oceniona także jako średnio ważna w 30% i wybitnie ważna w 20%, zaś **Potrafienie wyciągania wniosków z realizacji wyjazdów i wprowadzanie modyfikacji i poprawek w praktyce kolejnych wyjazdów** okazała się średnio ważna dla 25% i wybitnie ważna dla 25% badanych (ryc. 7).

Ryc. 7. Kontrolowanie, ocenianie, wnioskowanie. Kompetencje rekreacyjno – turystyczne w opiniach badanych

Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Zgodnie z problematyką i celem badań dokonano oszacowania ważności kompetencji rekreacyjno – turystycznych nauczyciela wychowania fizycznego. Badania wykazały, iż kompetencje na poziomie bardzo ważnym odnoszą się do funkcji organizowania (9,2) oraz kontrolowania, oceniania i wnioskowania (9,0). Na niższym poziomie ważności oszacowano funkcję kierowania, przewodzenia i motywowania (8,6). Najniżej oceniono ważność kompetencji planowania (7,86). Założenie nie potwierdziło się.

Badania wykazały, iż najwięcej kompetencji, jakie powinien posiadać nauczyciel wychowania fizycznego były zorientowane na poziomach: bardzo dobrym (8,67) i średnio ważnym (6,5). Respondenci średnio w 3,71 wskazali, iż kompetencje jakie posiada nauczyciel powinny oscylować na poziomie wybitnym. Nieliczni respondenci wskazywali kompetencje na poziomach znikomym (1,5) i zbędnym (1,03) (tab. 1).

Tab. 1. Ważność kompetencji rekreacyjno – turystycznych w opinii badanych

Lp.	Kompetencje funkcji organizacyjnych	Poziom kompetencji				
		zbędne	znikome	średnio ważne	bardzo ważne	wybitnie ważne
1.	Planowanie	1,44	1,81	6,79	7,86	3,44
2.	Organizowanie	1,33	1,17	7,3	9,2	2,67
3.	Kierowanie, przewodzenie, motywowanie	1,33	2,00	6,4	8,6	4,22
4.	Kontrolowanie, ocenianie i wnioskowanie	0,00	1,00	5,50	9,00	4,50
Średnia:		1,03	1,5	6,5	8,67	3,71

Źródło: opracowanie własne

Badania pozwoliły na określenie najważniejszych kompetencji z poszczególnych funkcji organizacyjnych:

1. Planowanie: **Ma uporządkowana wiedzę o nowoczesnych formach rekreacji.**
2. Organizowanie: **Zna szczegóły organizacyjne podstawowych form turystyki szkolnej.**
3. Kierowanie, przewodzenie, motywowanie: **Potrafi współdziałać z organizacjami i instytucjami związanymi z rekreacją i turystyką.**
4. Kontrolowanie, ocena, wnioskowanie: **Umie ocenić klasę i stopień trudności trasy. Potrafi wyciągać wnioski z realizacji wyjazdów i wprowadzać modyfikacje, poprawki w praktyce kolejnych wyjazdów.**

Wnioski

1. Opracowany zbiór kompetencji rekreacyjno – turystycznych może stanowić podstawę analizy treści przedmiotów i zajęć uwzględnianych w programach kształcenia nauczycieli.
2. Należałoby przeprowadzić badania na większej populacji w oparciu o Metodę 360 (nauczyciele z doświadczeniem, studenci kierunku wychowanie fizyczne, pracownicy naukowo – dydaktyczni, rodzice).
3. Opracowany zbiór kompetencji może stanowić dobry i efektywny sposób na samoocenę kompetencji nauczyciela wychowania fizycznego z doświadczeniem oraz samoocenę wiedzy i umiejętności studentów.

Literatura

1. Bielski J. 2001 *Kompetencje nauczyciela wychowania fizycznego, Kultura Fizyczna*, Nr 1-2, Warszawa, AWF, s. 9
2. Ciesliński R., Bochenek A. (2007) *Kompetencje współczesnego wychowawcy fizycznego*. Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne. Rok LIV, styczeń nr 1 (456), Wyd. Amos, Warszawa, ss. 4 – 10
3. Grabowski H. (1997). *Teoria fizycznej edukacji*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
4. Hodan B., Żukowska Z. (1996). *Nauczyciel wychowania fizycznego i jego społeczno-wychowawcze funkcje*. Olomouc-Warszawa
5. Huk-Wieliczuk E., J.T. Marcinkowski (2009) *Uczelnie wyższe wychowania fizycznego wobec aktualnych potrzeb edukacji zdrowotnej*, Probl Hig. Epidemiol. 90(4): 470-476.
6. Kajdasz Aouil M. (2003) *Kształtowanie kompetencji zawodowych nauczyciela a umiejętności kluczowe*, W: Kwiatkowska H. (red.) *Społeczno – kulturowe konteksty edukacji nauczycieli i pedagogów*. Warszawa, Instytutu Technologii Eksploatacji, s. 45–52.
7. Kozłowska D., В ПОИСКЕ ИССЛЕДОВАНИЙ НАД КОМПЕТЕНЦИЯМИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ; (W poszukiwaniu badań nad kompetencjami nauczycieli wychowania fizycznego). International scientific practical conference *Catching up new ideas: Management, Economics and Law* 2014, 17 of April, 2014, Kaunas University of Applied Sciences, Lithuania, Kowno, Litwa, 17 kwietnia 2014: 93-100. ISBN 978-9955-27-430-8.
8. Maszczak T. (2007) *Kompetencje wychowawcy fizycznego. Refleksje naczelne*. Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne. Rok LIV, styczeń nr 1 (456), Wyd. Amos, Warszawa: 2 – 3.
9. NIK (2010) *Informacja o wynikach kontroli. Wychowanie fizyczne i sport w szkołach publicznych* Departament Nauki i Oświaty, Dziedzictwa Narodowego KNO-410-01-00/2009; Nr ewid. 40/2010/P/09/069/KNO; Akceptacja G. Buczyński; Warszawa lipiec 2010 <http://www.nik.gov.pl/plik/id,1942,vp,2355.pdf>, s. 78.
10. Ryszkowska E., Ryszkowski W. (2005) *Łańcuch wartości i etapy zadowolenia uczestnika z wyjazdu turystycznego*, W: Wajda K. (red.) *Czynniki determinujące jakość a doskonalenie systemu informacyjnego w branży turystycznej*, Kraków, Wyd. UJ, s. 144
11. Ryszkowski W. (1995) *Styl kierowania nauczycieli w aspekcie teorii potrzeb*, W: Horak S. (red.) *Sbornik z cesko-polskeho sympozja*. Ołomuniec, s. 120 - 126.
12. Ryszkowski W. Materiały własne niepublikowane.
13. Sobolewski K.L., Kozłowska D., *Nowa podstawa programowa w świetle badań*. Roczniki Naukowe WSWFiT w Białymstoku 2011 Nr 7, Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku, Białystok, 2011, s. 98-101.
14. Taraszkiewicz M. (2001) *Jak uczyć jeszcze lepiej! Szkoła pełna ludzi*, Poznań, Arka.
15. Wiśniewska – Śliwińska H., Marcinkowski J.T., Wiśniewski S.A. (2010) *Opinie nauczycieli wychowania fizycznego względem propozycji ustanowienia ich głównymi edukatorami zdrowotnymi w szkołach*, Hygeia Public Health 45(2): 206-212.
16. Woynarowska B. *Przygotowanie nauczycieli do wychowania fizycznego. Do realizacji edukacji zdrowotnej*. Opinie nauczycieli akademickich – 2008 maszynopis, cytowane za: Huk – Wieliczuk E., J.T. Marcinkowski (2009) *Uczelnie wyższe wychowania fizycznego wobec aktualnych potrzeb edukacji zdrowotnej*, Probl Hig. Epidemiol 90(4), s. 473-474